

Ministerie van Economische Zaken,
Landbouw en Innovatie

Van A tot Z

Wat kunnen gemeenten doen om
duurzaam voedsel te stimuleren?

Van A tot Z

Wat kunnen gemeenten doen om duurzaam voedsel te stimuleren?

Voorwoord

Voedsel leeft en staat volop in de belangstelling. Op veel plaatsen in Nederland zijn er voedselinitiatieven. Streekmarkten worden georganiseerd, school- en moestuinen worden opgezet, de jeugd krijgt smaaklessen en gaat op boerderijbezoek. Voedsel bindt mensen en brengt mensen samen. Voedsel verbindt ook de verschillende thema's waar u als gemeente bij betrokken bent. Denk hierbij aan gezondheid, lokale economie, klimaat, educatie, etc.

Met uw inzet werken we samen aan de doelstellingen van de Nota Duurzaam Voedsel die het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I) in 2009 heeft gepubliceerd. Het ministerie van EL&I streeft naar duurzame consumptie en productie in al haar facetten. Om dit te bereiken benoemt de Nota Duurzaam Voedsel een aantal concrete ambities. De ambities zijn:

- Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
- Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
- Foodprint voedselproductie verkleinen
- Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier
- Bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid

Verandering van de huidige voedselconsumptie en productie is hard nodig, ondermeer omdat wereldwijd de bevolking toeneemt, voorraden van een aantal cruciale grondstoffen eindig zijn en voedselzekerheid lang niet voor iedereen een gegeven is.

Aan de hand van 24 acties van A tot Z laten we zien wat gemeenten (kunnen) doen om de ambities uit de Nota Duurzaam Voedsel te realiseren. Elke letter staat voor een gemeentelijke actie, die we illustreren met een voorbeeld binnen een gemeente uit binnen- of buitenland. De volgende zaken komen daarbij aan de orde: welke rol de gemeente in het betreffende voorbeeld speelt, hoe de actie bijdraagt aan de ambities uit de Nota Duurzaam Voedsel, welke instrument(en) de gemeente gebruikt en binnen welke gemeentelijke beleidsthema's de actie past. Ten slotte geven we met bronnen aan waar meer informatie over de voorbeelden te vinden is.

We hopen dat dit document voor u een inspiratiebron is om acties te ondernemen gericht op het stimuleren van duurzaam voedsel in uw gemeente!

A**AANJAGEN**

Initiatief	Hoofdstad van de smaak 2011
Gemeente	Groningen
Beschrijving	Groningen is hoofdstad van de Smaak 2011. De stad gaat in samenwerking met de provincie het hele jaar lang smaakvolle voeding en smaakbewust eten promoten en bijbehorende activiteiten aanjagen. Extra nadruk komt te liggen op de landelijke Week van de Smaak van 1 tot 9 oktober 2011. De rode draad zal zijn: 'gezond en eerlijk voedsel, met een pure smaak, met de nadruk op streekproducten'. De gemeente Groningen nodigt uit tot nieuwe vormen van samenwerking, tussen ondernemers onderling, tussen producenten en consumenten en tussen de overheden en de burgers. De gemeente Groningen heeft er alles aan gedaan om zich de Hoofdstad van de Smaak 2011 te mogen noemen. Door lobbywerk heeft ze een initiërende en stimulerende rol gespeeld. In dit jaar zal de gemeente de vormen van samenwerking registreren en mede- financieren.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Informeren, voorlichten, subsidies, vergunningen
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, sport, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2011) Smakelijk Duurzame Stad. www.weekvandesmaak.nl/ www.smaakstad.nl/

B**BESTEMMEN**

Initiatief	Verkoop van streekproducten op de boerderij
Gemeente	Loppersum
Beschrijving	De gemeente Loppersum geeft ruimte aan agrarische ondernemers om streekproducten op het bedrijf te verkopen. Dit doet zij door in haar ‘bestemmingsplan buitengebied’ toe te staan dat de ondernemers hun bedrijfsvoering mogen verbreden en een bepaald aantal vierkante meters verkoopruimte mogen inrichten. De gemeente Loppersum is verder actief bezig om het aanbod en verkoop van streekproducten te stimuleren. Dit doet zij door agrarische bedrijven als verkooppunten te bestemmen in het bestemmingsplan.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
Instrumenten	Bestemmingsplan
Relevante beleidsthema's	Ruimte, milieu, economie
Bronnen	www.loppersum.nl www.buitengebiedloppersum.nl/ Netwerk Platteland (2009) Quick Scan voedselinitiatieven van middelgrote en kleine gemeenten.

Initiatief	Cittaslow
Gemeente	Midden-Delfland (maar ook andere gemeenten zoals Alphen – Chaam)
Beschrijving	Midden-Delfland is de eerste gemeente die in 2008 in Nederland de Cittaslow certificatie kreeg. De gemeente heeft hiervoor actief gelobbyd. Zij is anno 2011 bezig om het gedachtegoed in de gemeentelijke beleidsplannen in te passen. De gemeente Midden-Delfland neemt verschillende rollen op zich. Ze is beleidsbepaler, doordat ze een gebiedsvisie heeft opgesteld op basis van de Cittaslow gedachte. Ook functioneert de gemeente als regisseur, doordat het ontwikkelingen en activiteiten in het kader van Cittaslow coördineert. Via beleidsvisies, het organiseren van netwerken en marketing stimuleert de gemeente ook burgers en ondernemers. Tenslotte stelt de gemeente diverse subsidies beschikbaar om activiteiten te ondersteunen.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Certificering, beleidsplan, informeren, voorlichten, subsidies
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, sport, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	Gemeente Midden-Delfland (2008) Cittaslow Midden-Delfland. www.cittaslow-nederland.nl

D**DUURZAAM INKOPEN**

Initiatief	Nota Duurzaam Inkopen
Gemeente	Diverse gemeenten o.a. Culemborg, Bronckhorst
Beschrijving	Gemeenten besluiten steeds vaker een Nota Duurzaam Inkopen op te stellen. Dit betekent dat zij duurzaamheidscriteria toepassen bij de inkoop van producten, diensten of werken. Hieronder valt vaak ook de aankoop van biologische producten en duurzaam voedsel. Gemeenten willen op deze manier het goede voorbeeld geven door zelf duurzame producten (waaronder voedsel) te kopen. Door in een nota vast te leggen dat duurzaam inkopen voor de gemeente verplicht is, neemt de gemeente de rol van beleidsbepaler op zich.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Beleidsplan, beleidsregel, aanbesteding
Relevante beleidsthema's	Economie, milieu
Bronnen	Samenwerkende gemeenten Achterhoek (2009) Nota Duurzaam Inkopen Achterhoekse gemeenten, "duurzaam duurt het langst". Netwerk Platteland (2009) Quick Scan voedselinitiatieven van middelgrote en kleine gemeenten.

E**EXPERIMENTEREN**

Initiatief Het Gebrookerbos

Gemeente Heerlen

Beschrijving Onder leiding van de gemeente Heerlen zijn verschillende partijen (o.a. Provincie Limburg, woningcorporaties, Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, Dienst Landelijk Gebied en het Waterschap) bezig om het gebied tussen het Geleen beekdal en de Brunssumerheide te ontwikkelen. Stadslandbouw, energietransitie, streekproducten, recreatie en toerisme zijn onderwerpen die een plaats moeten krijgen in het gebied. Het Gebrookerbos is tevens aangewezen als nationaal experiment bevolkingsdaling. De gemeente Heerlen fungeert als de regisseur van de ontwikkeling van het Gebrookerbos. Ze brengt partijen bij elkaar, stemt de gemeentelijke ontwikkelingen op elkaar af en coördineert de activiteiten.

Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren

Instrumenten Plan, voorlichting

Relevante beleidsthema's Ruimte, milieu, wonen, natuur

Bronnen www.vananaarbeter.nl
www.heerlen.nl
Dienst Landelijk Gebied (2010) Verslag ontwerpatelier Gebrookerbos, Roermond.
Fontein R.J., R.C.M. Arnouts, W. Kuindersma en B.C. Breman, 2011. Leren van krimp. Vraagsturing in de pilots Gebrookerbos (Heerlen) en Groen voor Rood (Delfzijl). Wageningen, Alterra, Alterra-rapport 2149.

F**FACETBELEID OPSTELLEN**

Initiatief	Facetbeleid Cittaslow Alphen-Chaam
Gemeente	Alphen-Chaam
Beschrijving	Alphen-Chaam is Cittaslow gemeente en heeft het tot haar facetbeleid gemaakt. Dat betekent dat zij bij elk gemeentelijk besluit zich afvraagt wat de toegevoegde waarde van het besluit is voor de Cittaslow gedachte. Door de Cittaslow gedachte als facetbeleid te benoemen neemt de gemeente Alphen-Chaam een beleidsbepalende en stimulerende rol op zich.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Facetbeleidsplan
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, sport, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	www.alphen-chaam.nl www.cittaslow-nederland.nl www.cittaslow.net

Project Gebiedsontwikkeling Maastricht, Meerssen, Valkenburg

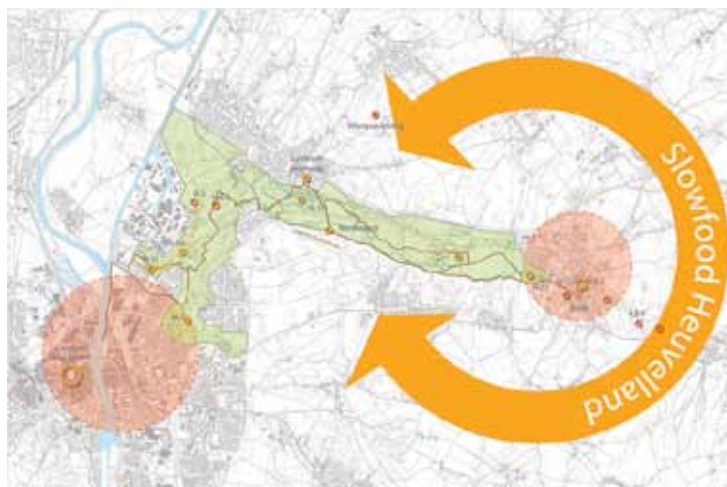
Gemeente Maastricht, Valkenburg

Beschrijving De gemeenten Maastricht, Meerssen en Valkenburg ontwikkelen samen met de provincie Limburg het gebied tussen Maastricht, Meerssen en Valkenburg. Dit gebied moet een kwalitatief hoogwaardig gebied. De gemeenten hebben aandacht voor 7 thema's: wellness & leisure, zakelijk toerisme, zorg & hospitaliteit, zakelijke dienstverlening, bereikbaarheid, landschap & cultuurhistorie en Slowfood & gastronomie. Uniek in het plan is de focus op Slowfood & gastronomie. Concreet betekent dit dat gemeenten nadenken over een route voor streekproducten en plaatsen die bestemd worden voor productie en consumptie van duurzaam voedsel.

De gemeenten Maastricht, Meerssen en Valkenburg fungeren in eerste instantie als beleidsbepaler: Door een gebiedsvisie op te stellen leggen ze vast hoe het gebied en beleid eruit moet komen te zien. Daarnaast hebben ze een regisseursrol, doordat ze samen met de provincie ontwikkelingen afstemmen. Ook geven ze ruimte in hun bestemmingsplannen aan activiteiten die ten doel hebben consumenten te verleiden om streekproducten te consumeren en het aanbod van deze producten te verbeteren.

Kaart gebiedsontwikkeling Maastricht, Meerssen, Valkenburg met focus op Slowfood

- Productie
- Consumptie
- Projectnummering
- Digitale streekproductenroute
- Functioneel verband

**Accent binnen Nota
Duurzaam Voedsel**

Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel

Instrumenten

Gebiedsplan, convenant, bestemmingsplan, adviseren, voorlichten, subsidies

Relevante beleidsthema's

Cultuur, economie, ruimte, milieu

Bronnen

www.gomv.nl
Gemeente Maastricht – Valkenburg (2009) Een Groen Weldadige stad, visie gebiedsontwikkeling Maastricht, Meerssen, Valkenburg.
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit & Netwerk Platteland (2010) 'Nederlandse voorbeelden van een voedselstrategie'.

Initiatief	De Kwekerij
Gemeente	Amsterdam
Beschrijving	De Kwekerij in Amsterdam Osdorp is een zorgbedrijf dat op een duurzame wijze groente en fruit kweekt. De Kwekerij levert producten aan een restaurant met Michelinster. De Kwekerij maakt onderdeel uit van een keten van boerderijen, onder de naam Landzijde. Het doel van Landzijde is het samenbrengen en samenwerken van meerdere zorgboerderijen. Daarnaast draagt Landzijde bij aan een sterk sociaal en economisch platteland, waarbij ook kleinschalige zorgboerderijen tot hun recht komen. Landzijde ondersteunt de mensen die gebruik maken van de zorgboerderijen en ontlast de zorgboerderijen van een hoop administratie. Sinds 2003 heeft Landzijde een AWBZ erkenning voor ondersteunende begeleiding en daarmee behoort het tot één van de AWBZ erkende zorginstellingen in Nederland. De gemeente Amsterdam heeft als gemeente een contract met Landzijde afgesloten om activeringstrajecten en maatschappelijke opvang op de zorgboerderijen aan te kunnen bieden aan mensen met een langdurige bijstandsuitkering. Dat betekent dat Amsterdam voor een deel financier is, doordat ze de Kwekerij een vergoeding betaalt (uit AWBZ) voor het aannemen van mensen met een bijstandsuitkering. Daarmee ontstaat een interessante financieringsconstructie. Daarnaast stimuleert de gemeente Amsterdam de Kwekerij door huisvesting beschikbaar te stellen. De gebouwen en het terrein van de Kwekerij zijn eigendom van de gemeente Amsterdam en zij verhuurt deze aan de eigenaar Landzijde.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
Instrumenten	Vergunnen, verhuren
Relevante beleidsthema's	Sociale zaken, integratie, zorg, economie
Bronnen	www.kwekerijosdorp.nl/ Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2011) Smakelijk Duurzame stad.

INFORMEREN

Initiatief	Malmö Fair Trade office (Zweden)
Gemeente	Malmö
Beschrijving	Sinds 2006 heeft Malmö het keurmerk 'Fair Trade City'. Ten eerste wil de gemeente burgers en ondernemers te informeren. Ten tweede onderneemt de gemeente concrete acties zoals het duurzaam inkopen van producten, goederen en diensten. Ten derde organiseert ze activiteiten om het mondiale bewustzijn te vergroten. Ten vierde heeft ze een informatieloket opgesteld, de Fair Trade Office, die ook activiteiten organiseert. Door voorschriften en beleidsplannen op te stellen hoopt de gemeente Malmö dat burgers en ondernemers duurzaam verantwoord voedsel gaan consumeren en produceren. Ze fungeert als regisseur doordat ze activiteiten initieert en op elkaar afstemt. Tenslotte is ze financier van diverse activiteiten en de Fair Trade Office.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid
Instrumenten	Plan, informeren, adviseren, expertisecentrum.
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	www.en.wikipedia.org/wiki/List_of_Fairtrade_settlements www.fairtrade.org.uk/get_involved/campaigns/fairtrade_towns/default.aspx www.malmo.se/English/Sustainable2City2Development/Education2and2Fairtrade.html www.eukn.org/eukn/ www.eukn.org/urbanmatrix/ www.eurocities.eu/main.php www.en.wikipedia.org/wiki/European_Fair_Trade_Association

Initiatief	Ministry of Food
Gemeente	Rotherham (Engeland)
Beschrijving	In 2008 opende de bekende kok Jamie Oliver het restaurant Ministry of Food met als doel de lokale bevolking en vooral jongeren, gezonder te laten koken en eten. Het initiatief is een geweldig succes, want inmiddels hebben meer dan 7000 mensen kooklessen gevolgd en komen er wekelijks circa 160 mensen eten. Het restaurant gebruikt producten uit de streek van Rotherham. Het restaurant versterkt de lokale economie, doordat het werkgelegenheid biedt en samengewerkt met andere lokale bedrijven. De gemeente Rotherham stimuleert de ontwikkeling van het restaurant, doordat ze o.a. via communicatie het restaurant promoot. Zo is er op de gemeentelijke website informatie over het restaurant te vinden. Tenslotte is ze ook medefinancier van het Ministry of Food.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier
Instrumenten	Subsidies, informeren
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, cultuur, economie,
Bronnen	www.jamieoliver.com/jamies-ministry-of-food/ Stuiver, M en R. Schrijver (2010) Voorbeelden van Duurzame voedselplanning, Een inventarisatie van 10 steden en gemeentes die invulling geven aan duurzame Voedselplanning.

Initiatief	De Groene Kamer
Gemeente	Tilburg
Beschrijving	De ontwikkeling van het landgoed de Groene Kamer van 30 hectare heeft als doel het buitenleven rondom Tilburg op inspirerende wijze dichterbij de stad te brengen. Het landgoed ontwikkelt samen met verschillende partners het landgoed op basis van drie pijlers. (1) Het landgoed kent een uitgestrekte natuurlijke omgeving en een plattelandskarakter. (2) Er zijn kwalitatief hoogwaardige winkels en horecavoorzieningen die aansluiten op de lokale landelijke omgeving en er een geïntegreerd onderdeel van zijn. (3) Alle voorzieningen en activiteiten zijn gericht om de functies van het platteland, de herkomst van voedsel en om de natuur op ontspannen of op juist actieve wijze beter te leren kennen. Van sport- en wellness voorzieningen tot speurtochten, lessen en workshops. De gemeente Tilburg maakt de ontwikkeling van de Groene Kamer mogelijk door het bestemmingsplan aan te passen. Ook is er in 2006 een intentieovereenkomst (convenant) tussen de gemeente en de eigenaar getekend waarin de gemeente te kennen geeft mee te willen werken aan de planologische voorbereiding van het landgoed door o.a. het bestemmingsplan daarop in te richten.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Bestemmingsplan, convenant
Relevante beleidsthema's	Ruimte, milieu, economie, plattelandsontwikkeling, sport, recreatie en toerisme
Bronnen	Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2011) Smakelijk Duurzame stad. Plantinga, S. (2010) Als door een Voedselbril... Een onderzoek naar de randvoorwaarden, mogelijkheden en beperkingen voor het opzetten van een Food Policy Council in Tilburg WUR-RSO. www.groenekamer.nl

L**LEREN**

Initiatief	Deelnemen aan praktijkkringen, evenementen en internetdiscussies
Gemeente	In potentie alle gemeenten
Beschrijving	Door actief deel te nemen aan een praktijkkring die zich richt op duurzame voedselproductie en consumptie leren gemeenten van elkaar en andere organisaties hoe zij hier vorm aan kunnen geven. Inmiddels zijn er diverse praktijkkringen opgestart, o.a. onder leiding van Netwerk Platteland en het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. Vaak organiseren zij ook bijeenkomsten waar deelnemers kennis kunnen uitwisselen. Tenslotte kunnen gemeenten via het internet (LinkedIn en Twitter) ook van elkaar leren en met elkaar in discussie gaan.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Foodprint voedselproductie verkleinen Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier Bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid
Instrumenten	Informeren, voorlichten, adviseren, expertisecentrum
Relevante beleidsthema's	Onderwijs, jeugd, ruimte, milieu, economie, plattelandsontwikkeling, sport, recreatie en toerisme etc.
Bronnen	www.smakelijkduurzaam.nl www.netwerkplatteland.nl www.rijksoverheid.nl/ministeries/eleni www.linkedin.com

Project	Chaamse hoen
Gemeente	Alphen-Chaam
Beschrijving	In 2001 is in Chaam (Noord-Brabant) de Chaamse Hoenderclub opgericht door een aantal hobbyhouders. Zij hadden als doel de Chaamse hoen (kip) te behouden die toen met uitsterven werd bedreigd. In oktober 2005 is dan ook samen met de Slowfood beweging het presidium voor de 'Chaamse Hoen' opgericht. Met de producenten van het presidium en vrijwilligers zijn een aantal kwaliteitseisen opgesteld om te voorkomen dat de Chaamse hoen uitsterft en om de kwaliteit te waarborgen. Zo mag een houder niet meer dan 150 slachtdieren per jaar leveren, de (rasechte) hoenders en hanen moeten voornamelijk streekeigen voedergranen krijgen, en minimaal 8 m2 buitenruimte per dier hebben. De Chaamse hoen mag daarnaast alleen in het historische productiegebied worden gehouden. De geslachte dieren zijn te herkennen aan de kop- en stuitveren (volgens traditie), label van de houder en de genummerde Chaamse hoen pootring. Vanwege het natuurlijke groeiseizoen is de Chaamse hoen alleen verkrijgbaar van eind juni tot en met december. De Stichting "Vrienden van de Chaamse Pel" (ander woord voor hoen) houdt toezicht op de naleving van de eisen. Inmiddels is de Chaamse hoen het symbool van de Slowfood beweging in de regio. De gemeente heeft een stimulerende rol, doordat ze actief de Chaamse hoen promoot en vermarkt via de gemeentelijke website.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier
Instrumenten	Voorlichting en informeren
Relevante beleidsthema's	Economie, plattelandsontwikkeling
Bronnen	www.chaamshoen.nl www.alphen-chaam.nl www.cittaslow-nederland.nl

Initiatief	Duurzaam boer blijven in Midden-Delfland
Gemeente	Midden-Delfland
Beschrijving	Duurzaam boer blijven in Midden-Delfland is een meerjarig studie- en kennisontwikkelingsprogramma om 70 melkveehouders in Midden-Delfland zowel economisch als ecologisch verder te versterken. Het programma is geïnitieerd en gefinancierd door de gemeente Midden-Delfland en het Hoogheemraadschap. De focus is om een klimaatneutrale agrarische bedrijfsvoering te stimuleren. Het programma is er ook op gericht om voor boeren extra inkomsten te generen via het vermarkten van duurzame melk. Het programma heeft ten doel een netwerk te faciliteren waarin boeren van elkaar leren. De gemeente Midden-Delfland neemt een belangrijke rol op zich door het programma en daarmee het netwerk te faciliteren en financieren, waarmee ze ervoor wil zorgen dat boeren zich duurzaam kunnen blijven ontwikkelen.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Foodprint voedselproductie verkleinen Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier
Instrumenten	Expertisecentrum
Relevante beleidsthema's	Economie, plattelandsontwikkeling, ruimte, milieu
Bronnen	www.duurzaamboerblijven.nl/category/middendelfland/ www.middendelfland.nl/

Initiatief	Smaaklessen
Gemeente	Diverse gemeenten (o.a. Hengelo en Lochem)
Beschrijving	Smaaklessen is een lesprogramma over eten en smaak voor groep 1 t/m 8 van het basisonderwijs. In dit lesprogramma staat het beleven van voedsel centraal. Proeven, ruiken, horen, voelen en kijken: met al hun zintuigen verkennen kinderen het dagelijkse eten. Kinderen doen smaakproeven, waarbij spelenderwijs hun kennis over smaak van voedsel toeneemt, ze meer te weten komen over hun eigen eetpatroon en over de verschillende manieren om voedsel te produceren. Het lespakket over smaaklessen is door Wageningen UR bedacht. Gemeenten hebben vaak een stimulerende rol om smaaklessen bij basisscholen onder de aandacht te brengen. Zo heeft de gemeente Hengelo een workshop Smaaklessen voor leraren van basisscholen georganiseerd.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Voorlichting, advisering
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs
Bronnen	www.smaaklessen.nl www.deweekkrant.nl/files/pdfarchief/HWB/20091006/HWB_HWB-1-23_091006_1.pdf. Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2011) Smakelijk Duurzame stad. Netwerk Platteland (2009) Quick Scan voedselinitiatieven van middelgrote en kleine gemeenten.

Initiatief	Multicultureel koken
Gemeente	Zoetermeer
Beschrijving	Regelmatig organiseert Stichting Piëzo in Zoetermeer kookbijeenkomsten waarin wijkbewoners met verschillende culturele achtergronden kennis kunnen maken met gerechten uit diverse culturen en ervaren dat duurzaam koken leuk, leerzaam en gezellig is. De stichting organiseert diverse wijkgebonden activiteiten. Het doel is de integratie en sociale cohesie tussen wijkbewoners te stimuleren maar ook om de bewoners individueel uit te dagen om maatschappelijk te gaan participeren. De gemeente Zoetermeer ondersteunt de activiteiten van Piëzo door deze te subsidiëren.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Subsidies
Relevante beleidsthema's	Sociale integratie, participatie
Bronnen	www.stichtingpiezo.nl/ www.zoetermeer.nl

QUOTEREN

Initiatief	Quoteren van duurzaam voedsel
Gemeente	In potentie alle gemeenten
Beschrijving	Het is voor een gemeente mogelijk om in haar gemeentelijk beleid te quoteren. De gemeente neemt dan in haar beleid op dat er een x aantal initiatieven rond duurzaam voedsel in de gemeente moeten plaatsvinden. In andere beleidsdossiers wordt het al veelvuldig gedaan. Zo quoteert de gemeente Hof van Twente het aantal landgoederen en de gemeente Wierden het aantal minicampings. Door te quoteren nemen gemeenten een beleidsbepalende rol op zich. Indirect kunnen ze daarmee ook initiatieven op het gebied van duurzaam voedsel initiëren. In dat geval hebben ze een stimulerende rol.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	In potentie Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Foodprint voedselproductie verkleinen Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier Bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid
Instrumenten	Beleidsplan, gebod
Relevante beleidsthema's	Ruimte, milieu, economie
Bronnen	http://www.hofvantwente.nl/uploads/tx_ncgovris/incoming/07%20nieuwe%20landgoederen%20beleidsnota.pdf.

R**REGIONALISEREN**

Initiatief	Food Valley
Gemeente	Wageningen, Ede, Rhenen, Veenendaal, Barneveld, Nijkerk, Scherpenzeel en Renswoude
Beschrijving	De regio Food Valley heeft de ambitie om in 2020 een Europese top regio te zijn op het gebied van gezonde en duurzame voeding. Naast de gemeenten zijn de provincies Gelderland en Utrecht en Wageningen UR betrokken. De initiatieven binnen Food Valley hebben de overeenkomst dat ze gericht zijn op versterking van het aan voedsel, landbouw en gezondheid gerelateerde cluster van bedrijven, kennisinstellingen en overheden (of de gouden driehoek). De partners hebben nadrukkelijk gekozen om gezamenlijk een regionale strategie op te stellen en werken in een stichting samen om de Food Valley ambitie voor 2020 te halen. De gemeenten initiëren diverse activiteiten rond het festival Food4you. Daarnaast stimuleren gemeenten de vestiging en ontwikkeling van bedrijven en kennisinstellingen via bestemmingsplannen en belastingvoordelen. Tenslotte kunnen zij ook subsidies verlenen.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
Instrumenten	Beleidsplan, voorlichting, adviseren
Relevante beleidsthema's	Economie, ruimte, onderwijs
Bronnen	Initiatiefgroep Food Valley ambitie 2020 (2009) Food Valley ambitie 2020 voedingsbodem voor grenzeloze innovaties. www.foodvalleyambitie2020.nl/

Initiatief	Streekmarkt Twente
Gemeente	Hof van Twente
Beschrijving	Elke maand vindt er in Delden (Twente) een streekmarkt plaats. Geïnteresseerden uit Twente kunnen op deze wijze streekproducten kopen van de producenten die achter de kramen staan. Ook is het op deze manier mogelijk vragen te stellen over het product. De gemeente Hof van Twente is een belangrijke stimulator van de markt. Dit doet zij door vergunning te verlenen voor de markt. Daarnaast financiert ze de markt door subsidies te verstrekken.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Vergunning, subsidies
Relevante beleidsthema's	Cultuur, economie
Bronnen	www.streekmarkttwente.nl Netwerk Platteland (2009) Quick Scan voedselinitiatieven van middelgrote en kleine gemeenten. www.hofvantwente.nl

Initiatief	Rotterdamse Oogst
Gemeente	Rotterdam
Beschrijving	Om de lokale en regionale Rotterdamse voedselketen te versterken, is de stichting Rotterdamse Oogst opgericht. Deze stichting wil de productie, bekendheid, verkrijgbaarheid en regionale afzet van voedselproducten verhogen. Dit doet zij door middel van een meerjarige campagne en de organisatie van een activiteitenprogramma tot 2013. Om de doelstellingen van de Rotterdamse Oogst te bereiken, richten de activiteiten zich op 4 thema's: nieuwe marktplaatsen, activiteiten & evenementen, nieuwe streekproducten en stadslandbouw. Het Rotterdamse Oogst Festival is inmiddels uitgegroeid tot een grootschalig festival. De gemeente Rotterdam stimuleert de activiteiten van de stichting door toestemming (via vergunningen) te verlenen voor de activiteiten en evenementen van de stichting. De gemeente fungeert tevens als regisseur, omdat ze zitting heeft in de commissie, die de projectorganisatie van Rotterdamse Oogst aanstuurt.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Vergunningen, ontheffing, vrijstelling
Relevante beleidsthema's	Cultuur, economie, onderwijs, plattelandsontwikkeling
Bronnen	www.rotterdamseoogst.nl

U**UITDRAGEN**

Initiatief	Obesitas bestrijding in Southampton
Gemeente	Southampton (GB)
Beschrijving	De gemeente Southampton voert een actieve campagne gericht op de gezondheid van mensen in de gemeente. De gemeente wil graag uitdragen dat ze een gezonde stad is, waar gezonde mensen wonen. Om dit te bereiken bestaat er sinds 2003 een actieprogramma. Vooral obesitas en overgewicht zijn een probleem dat aangepakt moet worden. Er zijn inmiddels diverse acties gericht op het stimuleren van gezond en duurzaam voedsel gebruik, zoals gezonde kooklessen op scholen en het verbieden van fastfood restaurants vlakbij scholen en parken. Doordat de gemeente een actieprogramma opstelt en het verschillende activiteiten coördineert heeft ze een belangrijke rol in het uitdragen en beschermen van de visie op een gezonde stad Southampton.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Beleidsplan, subsidies, vergunningen, voorlichting
Relevante beleidsthema's	Onderwijs, jeugd, gezondheid
Bronnen	www.southampton.gov.uk/modernGov/mgConvert2PDF.aspx?ID=1530 .

V**VISIEVORMEN**

Initiatief	Sustainable food policy & program
Gemeente	Portland (VS)
Beschrijving	De gemeente Portland heeft een uitgebreide visie op duurzaamheid en een actieprogramma dat zich richt op diverse onderwerpen als energie, klimaat, voedsel en afval. Zo heeft de stad de campagne 'Portland Climate Action Now'. Ook is de stad actief met het stimuleren van hergebruik, het scheiden van afval en educatie. Ook richt de gemeente zich op voedseducatie, maatregelen om vleesconsumptie te verminderen en maatregelen voor het stimuleren van streekproducten en stadslandbouw. Daarnaast is de gemeente bezig om gezond voedsel in vooral arme wijken te promoten. Een belangrijk onderdeel om de visie uit te dragen is voorlichting en advisering. Er is een gemeentelijk kantoor waar burgers zich kunnen laten informeren over wat zij kunnen doen op het gebied van duurzaamheid. Ook is er een website beschikbaar waarop informatie te verkrijgen is en die aangeeft welke activiteiten er georganiseerd worden. De gemeente Portland fungeert als beleidsbepaler/maker. Daarnaast regisseert ze bepaalde ontwikkelingen om doelen te bereiken, in het bijzonder via het gemeentelijke bureau. De gemeente ondersteunt ook initiatieven om duurzaam voedsel op verschillende manieren te ondersteunen en te initiëren. Dit doet zij onder meer door bewoners te adviseren. Tevens fungeert de gemeente als beschermer van energie, klimaat, voedsel en gezondheid in de stad. Zo kent de gemeente beleid dat er onder andere op gericht is traditionele agrarische landschappen te beschermen. Tenslotte zijn er subsidiemogelijkheden om initiatieven te ondersteunen.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Foodprint voedselproductie verkleinen Minder verspilling en verbetering van het welzijn van mens en dier
Instrumenten	Plan, vergunning, subsidie, heffing, informeren, adviseren, expertise centrum
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, sport, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	www.portlandonline.com/bps/index.cfm?c=42290 www.masterrecycler.org/ www.foodsecurity.org/ www.foodsecurity.org/FPC/index.html www.foodsecurity.org/funding.html www.foodsecurity.org/programs.html www.foodsecurity.org/pubs.html

www.whyhunger.org/programs/fslc/topics/land2use2planning/suggested2reading.html
www.oregonlive.com/health/index.ssf/2008/11/living_in_a_food_desert.html
www.citymayors.com/environment/us_greencities.html
www.slowfoodportland.org/sfp/
www.ecotrust.org/foodfarms/
www.portlandcsa.org/
www.growing2gardens.org/
www.oregonfoodbank.org/
www.lanefood.org/home.php
www.oregonfarmersmarkets.org/

W**WERVEN**

Initiatief	Garden Resource Program Collaborative
Gemeente	Detroit
Beschrijving	Detroit is een stad in verval. Na het ineensinken van de Amerikaanse auto-industrie raakt de stad in hoog tempo ontvolkt. Sinds de jaren '50 is meer dan de helft van de bevolking vertrokken. Vooral de kansarme bevolking blijft achter. Inmiddels ligt 30% van de stad braak. Lokale bewoners nemen de vrijgekomen grond vaak in gebruik om zo lokaal voedsel te produceren. Om dit verder te stimuleren heeft de gemeente Detroit in samenwerking met andere partijen (als de Detroit Agriculture Network) het Garden Resource Program opgesteld. Dit programma biedt scholing en ondersteuning voor burgers die een moestuin willen aanleggen en onderhouden. Belangrijk onderdeel van het programma is ook om bewoners te werven om lokaal voedsel te produceren.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren
Instrumenten	Expertisecentrum, adviseren
Relevante beleidsthema's	Ruimte, milieu, integratie
Bronnen	www.detroitagriculture.org/GRP_Website/Garden_Resource_Program_files/2010GRPAApplication_draft.pdf www.detroitagriculture.org

Initiatief	London Food Strategy
Gemeente	Londen (GB)
Beschrijving	Londen heeft sinds 2006 haar “London Food Strategy”. De voedselstrategie bevat verschillende doelen als het bevorderen van de gezondheid van de bewoners (zowel jongeren als volwassenen), het stimuleren van consumptie en aanbod van duurzaam voedsel, het promoten van de voedselcultuur en het reduceren van milieuoverlast. De strategie beslaat een periode van 10 jaar (2006 – 2016). Om tot uitvoering van de strategie te komen heeft de gemeente een implementatieplan opgesteld. Bijzonder van de London Food strategie is dat de oud-burgemeester Ken Livingstone zich hiervoor enorm inzette. Aangezien hij erg populair was, kreeg hij veel steun om de London Food strategy in praktijk te brengen. De gemeente Londen heeft verschillende rollen. Door een voedselstrategie op te stellen en die vast te leggen in een actieplan fungeert ze in eerste instantie als beleidsbepaler/maker. Daarnaast regisseert ze bepaalde ontwikkelingen om doelen te bereiken. Dit doet ze door acties te nemen op het gebied van duurzaam voedsel. De gemeente stimuleert en ondersteunt ook diverse activiteiten. Dit doet zij onder meer door bewoners te adviseren via een expertisecentrum. Tevens fungeert de gemeente als beschermer van milieu en gezondheid. Tenslotte biedt de gemeente subsidiemogelijkheden aan om initiatieven te ondersteunen.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel Foodprint voedselproductie verkleinen
Instrumenten	Expertisecentrum
Relevante beleidsthema's	Jeugd, onderwijs, sport, cultuur, economie, ruimte, milieu
Bronnen	www.london.gov.uk/londonfood/docs/london-food-strategy.pdf

Initiatief	Transition Town
Gemeente	Diverse gemeenten waaronder Enschede, Nijmegen, Amersfoort en Groningen
Inhoud	In heel Nederland ontplooiën zich diverse Transition Town activiteiten als het aanleggen van eetbare tuinen, en het stimuleren van zonne-energie. De Transition Town beweging is van onderop ontstaan en kent over het algemeen weinig overheidsbemoeienis. Dit is wel aan het veranderen, doordat de beweging steeds groter wordt en de activiteiten toenemen. Zo stimuleert de gemeente Nijmegen de activiteiten van Transition Town Nijmegen door het ijkken van het gemeentelijke klimaatplan. Ook subsidieert de gemeente Nijmegen de aanschaf van zonnepanelen. Andere gemeenten haken ook steeds vaker aan bij de Transition Town beweging. Zo is de gemeente Leidschendam-Voorburg eveneens bezig met een klimaatplan, waarvoor contact is gezocht met de plaatselijke beweging. Andere gemeenten organiseren en financieren lokale energiebijeenkomsten.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Foodprint voedselproductie verkleinen Bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid
Instrumenten	Plan, subsidies, voorlichting
Relevante beleidsthema's	Ruimte, milieu, economie
Bronnen	www.transitiontowns.nl/ www.onsgroenehert.nl

Initiatief	Almere Oosterwold
Gemeente	Almere
Inhoud	De gemeente Almere is samen met het Rijk bezig met de ontwikkeling van het gebied Almere Oosterwold. De noordelijke Randstad staat namelijk voor een aanzienlijke woningbouwopgave, die voor een belangrijk deel door Almere zal worden ingevuld. Om de integrale plannen in dit gebied nader uit te werken, werken het Rijk en regio nauw samen in het Rijksregioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer (RRAAM). De gebiedsontwikkeling Almere Oosterwold is onderdeel van dit programma. De gemeente wil in samenwerking met andere partijen in dit gebied landelijke woon- en werkmilieu in een groene omgeving creëren. Bijzonder is dat de gemeente een beperkt aantal kaders voor infrastructuur en de centrale groenstructuur vastlegt. Per ontwikkelingseenheid zullen stad en ommeland in gezamenlijkheid worden ontwikkeld. Per bouweenheid is er een zone beschikbaar waarin ruimte is voor een groenstructuur in combinatie met stadslandbouw, ruimte voor zichtlijnen, duurzame energieopwekking, waterzuivering en benodigde infrastructuur. De gemeente is in eerste instantie de beleidsbepaler. Zo biedt de gemeente in haar bestemmingsplan ruimte aan bewoners om bijvoorbeeld een deel van de grond te gebruiken voor stadslandbouw. Een zogenaamde werkmaatschappij fungeert als regisseur van het te ontwikkelen gebied. De werkmaatschappij is verantwoordelijk voor het opstellen van een ontwikkelingsstrategie, inclusief businesscase en grondstrategie voor het plangebied Almere Oosterwold en staat onder leiding van een directeur, die werkzaam is bij de gemeente Almere.
Accent binnen Nota Duurzaam Voedsel	Verduurzaming van de productie en aanbod verbeteren Consumenten verleiden tot de keuze van duurzaam voedsel
Instrumenten	Bestemmingsplan, zonering
Relevante beleidsthema's	Wonen, ruimte
Bronnen	http://almere20.almere.nl/nieuws/nieuwsarchief/content/_pid/kolom1-1/_rp_kolom1-1_elementId/1_1432470

Woordenlijst

Cittaslow	Het internationale keurmerk voor gemeenten met minder dan 50.000 inwoners die op het gebied van leefomgeving, landschap, streekproducten, gastvrijheid, milieu, infrastructuur, cultuurhistorie en behoud van identiteit tot de top behoren (www.cittaslow-nederland.nl/).
Duurzaam voedsel	Voedsel met ideaal evenwicht tussen ecologische, economische en sociale belangen. Bestaat uit: <i>People</i> : voedselproductie en de verkoop ervan schept ontwikkelingsmogelijkheden voor de gemeenschap en goede (productie) omstandigheden van de producenten. Bovendien heeft deze P ook betrekking op de consument zodat hij met correcte en complete productinformatie een bewuste aankoopkeuze kan maken. <i>Planet</i> : voedsel wordt op milieuvriendelijke wijze geproduceerd met behoud van ecosystemen en biodiversiteit, én ten behoeve van de voedsel- en productveiligheid. <i>Profit</i> : het genereren van winst, want het allereerste doel van de producten die de duurzame voedsel in de markt zet, is om financieel gezond te zijn en te blijven (www.duurzaamheidvo.kennisnet.nl/aarde).
Fair Trade Town	Keurmerk voor een stad, dorp, regio of eiland dat zich committeert aan de Fair Trade gedachte. Fair Trade wil de consumptie van producten bevorderen die worden verhandeld via duurzame ontwikkelingshandel van boeren, ambachtslieden en van bedrijven met een goed sociaal beleid. (www.fairtrade.org.uk/get_involved/campaigns/fairtrade_towns/about_fairtrade_towns.aspx).
Food Print	Geeft aan hoeveel energie & ruimte het voedingspatroon van mensen van de aarde vergt. Het is mogelijk dit uit te rekenen op lokaal, regionaal, nationaal niveau (www.voedselafdruk.be).
Nota Duurzaam Voedsel	Nota van EL&I waarin de doelstelling staat dat Nederland binnen 15 jaar de mondiale koploper is op het gebied van productie en consumptie van duurzaam voedsel. Verandering van de huidige voedselconsumptie en productie is hard nodig, ondermeer omdat wereldwijd de bevolking toeneemt, voorraden van een aantal cruciale grondstoffen eindig zijn en voedselzekerheid lang niet voor iedereen een gegeven is. Er is een belangrijke rol weggelegd voor gemeenten om bij te dragen aan deze doelstelling. Zij hebben de consumenten en producenten van duurzaam voedsel binnen hun gemeentegrenzen wonen en werken (www.rijksoverheid.nl)
Slow Food	Een internationale beweging voor ecogastronomie. Ze vinden dat voedsel lekker, puur en eerlijk moet zijn (www.slowfood.nl).

Streekproducten	Producten die worden bereid in de streek met grondstoffen uit de streek en die in de markt worden aanvaard als een streekeigen product (www.streekproduct.nl).
Stadslandbouw	Productie van voedsel en groen in, om en voor de stad. Door stadslandbouw kunnen agrarische voedselproductie en de stedelijke behoefte aan zorg, recreatie, het verwerken van afval of het beheren van (stedelijk) groen worden verbonden. Zo draagt stadslandbouw bij aan een efficiënter ruimtegebruik. (www.wur.nl).
Transition Towns	Lokale gemeenschappen (grote en kleine steden, dorpen, wijken, eilanden) die zelf aan de slag gaan om hun manier van wonen, werken en leven minder afhankelijk van olie en meer duurzaam te maken. De eindigheid van het oliegebruik en klimaatverandering zijn voor deze gemeenschappen de belangrijkste drijfveren om in actie te komen voor verandering van onderop. Een ander belangrijk doel is het versterken van de lokale economie (www.transitiontowns.nl/).
Voedselstrategie	Zowel een visie als een actieprogramma gericht op duurzaam voedsel. De visie en de acties worden daarbij zo integraal mogelijk aangepakt. Verschillende thema's, doelgroepen en doelen worden gecombineerd bijvoorbeeld, voedselketens, milieu, voedselverspilling, educatie, gezondheid en beweging, lokale economie en diervriendelijkheid etc. 'Duurzaam' is dus een combinatie van al deze aspecten. 'Voedsel' is in de voorbeelden zowel een ingang naar duurzaamheid als een thema op zich. (Cleo van Rijk, 2010, Startdocument CoP - een voedselstrategie voor gemeenten 2010).
Week van de Smaak	Een jaarlijks evenement waarin gezonde en eerlijke voeding onder de aandacht wordt gebracht van een breed publiek, met nadruk op ambachtelijke, seizoensgebonden, natuurzuivere, duurzame en streekgebonden producten. 'Smaak' is hierbij het verbindende element. In het kader van de landelijke Week van de Smaak wordt ieder jaar een Hoofdstad van de Smaak benoemd. Groningen is voor 2011 benoemd tot Hoofdstad van de Smaak (www.weekvandesmaak.nl).

Colofon

Van A tot Z.

Wat kunnen gemeenten doen om duurzaam voedsel te stimuleren?

Dit is een eenmalige uitgave gemaakt door Alterra Wageningen UR in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, bestemd voor besturen en ambtenaren van Nederlandse gemeenten.

Auteurs

Robert Jan Fontein

Marian Stuiver

Redactie

Perry de Moel en Simone Plantinga (Ministerie van EL&I)

Vormgeving

Jacqueline Krijnen,
Zeezicht, Hilversum

Maart 2011